

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИН- НОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Збірник наукових статей
Випуск XXIII



м. Івано-Франківськ, 2010

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

УДК 347.922:347.191(091)

Акціонерні товариства та інші організаційно-правові форми підприємств з корпоративним устроєм є потужним фактором розвитку еконо-

міки України. Вони становлять основу всіх суб'єктів ринкової системи господарювання завдяки своїй фінансовій могутності, контролю над багатьма важливими галузями народного господарства. Тому цілком закономірним є підвищений інтерес держави до їх правового статусу та правового регулювання їх діяльності. Відбувається процес реформування корпоративного законодавства в напрямку найефективнішого задоволення інтересів учасників цивільного обороту. Особлива увага приділяється процесуальним аспектам захисту прав учасників корпоративних правовідносин. Саме тому важливо звернутися до надбань історії виникнення та вирішення корпоративних конфліктів в Україні протягом минулих століть.

Ступінь дослідження. Проблеми захисту інтересів учасників корпоративних правовідносин досліджували у своїх наукових працях С.Артеменко, В.Ф.Васильченко, І.А.Горбачев, Т.В.Кашаніна, Л.Н.Майкова, А.А.Остапенко, Д.М.Притика, І.Т.Тарасов, Д.А.Фурсов та ряд інших фахівців права. Але переважно ці автори досліджували особливості захисту корпоративних прав в контексті дослідження проблем створення, функціонування акціонерних товариств (А.А.Остапенко, Н.С.Глусь, І.В.Спасібо-Фатєєва), проблем розвитку судової системи України (Д.М.Притика, Д.А.Фурсов), особливостей підвідомчості корпоративних спорів (Є.Ю.Пашкова) та при аналізі порушень корпоративних прав. Комплексного дослідження процесуальних особливостей вирішення корпоративних спорів в попередні століття не здійснювалося.

Мета дослідження. Тому сьогодні важливо проаналізувати особливості захисту прав учасників акціонерних товариств, виявити найбільш масові правопорушення законодавства зазначеного періоду, з'ясувати процесуальні особливості розгляду корпоративних спорів в процесі його історичного розвитку в Україні на території тогочасної Російської імперії.

Процесуальні особливості розгляду будь-якої категорії спорів проявляються в той момент, коли виникає потреба в особливих знаннях чи проведенні спеціальних процесуальних дій. Спочатку не існувало поділу щодо розгляду правових спорів, які випливали з економічних відносин. На той час взагалі не існувало таких організаційно-правових форм як акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, повне товариство. Купці приймали участь в цивільному обороті від свого імені.

В період правління Петра I починають з'являтися перші акціонерні компанії. 27 жовтня 1699 року він своїм указом наказав купцям «торгувати компаніями», як це відбувалося в іноземних державах [1, с. 137]. Варто зазначити, що в перших акціонерних компаніях було мало спільного з сучасними акціонерними товариствами. Ініціатива щодо їх ство-

рення виходила від держави і їх діяльність жорстко регулювалася. Тому спочатку вони не набули масового поширення. Кількість акціонерних товариств почала зростати лише з середини XVIIIст., коли умови створення та участі в акціонерних товариствах стали більш привабливими. В цей час також починають функціонувати повні товариства, товариства на вірі і «товариства по територіях» [2, с. 4]. Саме в період, коли участь в таких компаніях стала масовим явищем, почались значні зловживання в цій сфері. Виникла гостра необхідність в судовому захисті економічних інтересів учасників компаній. У зв'язку з специфікою їх інтересів, такі справи розв'язувалися в спеціальних судах, які називалися комерційними судами.

Першим прототипом створення суду, який спеціалізувався на розгляді економічних спорів, відноситься до 1667 року, коли цар Олексій Михайлович видав Указ, в якому зазначив “выдать дела купецких людей в одном пристойном приказе, дабы волокитою по разным приказам им, купецким людям, промыслов своих не отбывать” [3, с. 45]. Подальший розвиток торгових судів пов'язується з діяльністю Петра I, при якому був створений Головний магістрат, який розглядав торгові справи. Перший комерційний суд був створений в Одесі 10 березня 1808 року., згодом в Феодосії (1819р.) та Ізмаїлі (1824р.).

14 травня 1832 року був прийнятий Статут торгового судочинства, що стосувався, зокрема, торгових справ купців. На основі цього Статуту були створені комерційні суди в Одесі (1835р.), Керчі (1841р.), Кишиневі (1857р.) замість Ізмаїлу.

Цікавою була специфіка визначення підвідомчості корпоративних спорів в часи існування торгових та комерційних судів. Вперше вона закріплена Статутом торгового судочинства 1832 року. Окрім предметного та суб'єктного критерію, застосувався також територіальний критерій підвідомчості. Це було зумовлено тим, що не в усіх містах існували комерційні суди. У зв'язку з цим, певну роль при зверненні до суду відігравала місцевість, де проживав відповідний товариш або розташовувалася дана компанія (товариство на вірі, повне товариство тощо).

Складним питанням було визначення підвідомчості та підсудності справ, що впливали з правовідносин в акціонерних компаніях. Дані питання регулювалися Статутом цивільного судочинства 1864 року. В статті 2187 Статуту цивільного судочинства встановлювалося, що спори між акціонерами по справах компанії і між компанією та її директорами остаточно вирішувалися або на загальних зборах акціонерів (при взаємному погодженні сторін), або узаконеним третейським судом, спори компанії і її членів з сторонніми особами, коли їх предмет відносився безпосередньо до справ компанії, вирішувався третейським судом [4, с. 86]. Вар-

то відзначити, що сьогодні також зустрічаються в юридичній літературі думки з приводу можливості розгляду корпоративних спорів в третейських судах [5, с. 75]. Вважаємо, що у порівнянні з умовами, в яких діяли акціонерні компанії в XIX ст., в сучасних умовах така можливість видається малоймовірною. Причина полягає в тому, що кількість учасників в переважній більшості товариств на той час була незначною. На сьогодні акціонерні товариства налічують в своїй структурі тисячі іноді десятки тисяч акціонерів. На нашу думку, укладення третейської угоди між ними видається неможливим.

У XIX лст. створення акціонерних компаній стало масовим явищем. Це призвело до масштабних зловживань з боку керівництва таких компаній, які відчували безкарність своїх дій. За словами Рудольфа фон Ієрінга акціонерні товариства того часу розорили більше людей, ніж всі війни разом взяті. Спочатку єдиним способом усунення правопорушень пов'язаних з діяльністю акціонерних товариств була їх ліквідація. Так 28 березня 1762 року був виданий Указ, в якому зазначалося, що компанії «служат убежищем токмо обанкротившимся купцам. Коль скоро один промотається, то вместо того, чтобы за нажытые им бездельнически долги справедливое воздаяние имел бы получить на каторге, почитает он надежным средством к своему вновь обогащению имя компании себе выпросить, в чем множество народа пользовалось, то в свои руки захватить и в разорении многих своего спасения искать» [6, с. 21-22]. Зрозуміло, що такий спосіб вирішення конфліктів не сприяв задоволенню приватноправових інтересів учасників цивільного обороту. Тому з часом акціонери отримали можливість захищати свої права в судовому порядку. В 1880 році майбутній міністр фінансів Н.Х.Бунге склав список різноманітних способів, що застосовувалися недобросовісними директорами акціонерних товариств для завдання шкоди інтересам акціонерів. Однак, заходи захисту акціонерів, які запропонував Н.Х.Бунге, були традиційними і базувалися на нових законодавчих обмеженнях [7, с. 23-29].

В середині XIX століття акціонери для захисту своїх корпоративних прав могли застосувати скаргу, протест чи позов. Це право могло застосовуватися по відношенню до засновників, інших акціонерів, правління, контролюючих органів, до ліквідатора, до загальних зборів і до акціонерного товариства в цілому. Слід одразу зауважити, що таке право акціонера викликало жвавий науковий інтерес серед науковців. Погляди останніх іноді були зовсім протилежними. Ф.М.Дидинський не визнавав такого права за акціонером, виходячи з того, що правління і наглядова рада підпорядковуються не акціонеру, а компанії, перед якою відповідають за всі свої дії [8, с. 182-183]. На противагу, П.Писемський навіть вбачав в ньому гарантію проти зловживань органів управління і контролю в

акціонерних товариствах. Автор зазначав: «... мы не видим причины, почему бы общее собрание не могло уполномочить одних членов правления вчинить иск к другим членам, точно также, как оно может уполномочить всякое другое лицо»[9, с. 190].

Як вже зазначалося, в 1864 році був прийнятий Статут цивільного судочинства, який детальніше визначав порядок вирішення корпоративних спорів у порівнянні зі Статутом торговельного судочинства. Згідно нового Статуту засновники та учасники не мали права захищати інтереси акціонерного товариства в суді. Таким правом наділялися акціонерне товариство в особі його органів. Статтею 716 даного Статуту встановлювалося, що акціонерне товариство може подавати позов та бути відповідачем на суді лише в особі свого правління, і такого права не закріплювалося за кожним окремим акціонером, так само як вступати в спір за участю як зацікавлена третя особа [10, с. 257-258]. Отже, в Статуті цивільного судочинства не передбачалося права на непрямий позов. На противагу, І.Т.Тарасов вказує, що в статутах товариств інколи зазначалися норми, які давали право акціонеру позиватися до органів компанії, при чому нерідко зазначалося, що такий суд повинен бути третейським[11, с. 450-451].

Кінець XIX ст. характеризується розробкою чималої кількості законопроектів, метою яких було удосконалення правового регулювання діяльності товариств. Переважній їх більшості не судилося бути впровадженими у зв'язку з революцією.

В 1901 році Комітетом міністрів Російської імперії було прийняте Положення «Про зміни і доповнення діючих узаконень відносно загальних зборів і ревізійної частини акціонерних компаній, а також складу правління останніх». В даному підзаконному нормативно-правовому акті детально регулювалося порядок скликання та проведення загальних зборів акціонерного товариства, утворення та діяльності ревізійної комісії, але разом з тим не визначалися особи, які мали право звернення до суду для оскарження рішень загальних зборів.

Тому з метою усунення прогалин в законодавстві в проекті Цивільного уложення надавався детальний перелік всіх акціонерів, які не наділялися правом звернення до суду: крім тих акціонерів, які безпосередньо прийняли таке рішення, право на позов не мали ті акціонери, які хоча й протестували проти прийняття рішення, але не наполягали на внесенні своїх зауважень до протоколу; акціонери, які не з'явилися на збори, але були відповідно до закону повідомлені; якщо було прийняте рішення, яке не було зазначене в порядку денному. Якщо акціонер програв процес, то рішення суду відповідно до ст. 895 Статуту цивільного судочинства було обов'язковим не тільки для позивача, але й для всіх акціонерів [12, с. 30].

На нашу думку, вище вказані норми були досить прогресивними. Вони конкретизували процедуру судового провадження і були спрямовані на ліквідацію перевантаження судів однотипними позовами.

З припиненням існування в Російській імперії ринкових відносин припинився поступальний розвиток в історії корпоративного законодавства. Незважаючи на те, що акціонерні товариства, повні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та кооперативи продовжували існувати, їх правовий зміст був суттєво викривлений. Така тенденція була зумовлена ідеологічними мотивами. Фактично, з того моменту і протягом всього існування Радянського Союзу категорії корпоративних спорів взагалі не існувало. Подальший розвиток процесуального законодавства, що стосувалося корпоративних прав, був суттєво обмеженим. Єдиною метою судової системи в цілому було задоволення потреб планової економіки. Тому період 20-х – кінця 80-х років ХХ ст. не відзначався якими-небудь прогресивними здобутками. Варто тільки звернути увагу на ЦК УРСР 1922 року, в якому були передбачені певні засоби захисту прав акціонерів та право на непрямий позов. Нормами ЦК передбачалося, що у випадку невиконання правлінням обов'язку у встановлені строки скликати загальні збори акціонерів, останні, якщо вони становлять в сукупності не менше однієї двадцятої частини капіталу, отримували право звернутися в місцевий народний суд по місцю знаходження правління з вимогою про дозвіл на проведення загальних зборів акціонерів. Крім того, рішення загальних зборів, що було прийняте з порушеннями закону чи статуту, могло бути оспорене шляхом пред'явлення товариству позову про скасування такого рішення»[13, с. 5].

Отже, проаналізувавши історичний процес становлення інституту захисту корпоративних прав можна зробити такі висновки.

По-перше, ще в XVII ст. виникла потреба в особливому судовому порядку вирішення правових спорів, які були пов'язані з господарською діяльністю, зокрема, торгівлею. Така необхідність виникла у зв'язку з потребою додаткових спеціальних знань при вирішенні складних торгових спорів. Таким чином виникли комерційні суди. По-друге, розвиток економічних відносин та організаційно-правових форм підприємств послужило поштовхом для виникнення нових категорій правових спорів, в тому числі корпоративних спорів. Специфіка судового процесу на той час недостатньо повно та ефективно задовольняла потреби учасників корпоративних відносин при виникненні конфліктів між ними.

По-третє, законодавство минулих століть містило чимало прогресивних ідей (право на непрямий позов, особливі способи захисту прав акціонерів), які варто з певними застереженнями використати при реформуванні законодавства України.

1. Каминка А.И. Акционерные компании: Юридическое исследование. Т. 1 / Каминка А.И. – С.-Пб.: Типо-лит. А.Е. Ландау, 1902. – 512 с.
2. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / [Луць В.В., Васильєва В.А., Кобецька Н.Р., Калаур І.Р., Кашина О.В., Саракун І.Б.]; за заг. ред. В. В. Луця — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — 320 с.
3. Майкова Л.Н., Фурсов Д.А. История коммерческого (арбитражного) судопроизводства России // Судебно-арбитражная практика Московского региона. Вопросы право-применения. - № 1 – 2000. – С. 45-47.
4. Васильченко В.Г. Торговое и вексельное право и торговое судопроизводства. – СПб., 1906. -110 с.
5. Кравчук В.М. Підвідомчість корпоративних спорів // Вісник господарського судочинства. – 2007. - №4. – С. 69-75.
6. Красильникова Т.К. Правовой статус акционерных обществ в России в XIX – начале XX веков(историко-правовой аспект). - Дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.01 / Красильникова Татьяна Константиновна. – Саратов, 2001. – 236с.
7. Бунге Н.Х. Свод замечаний на проект «Положение об акционерных обществах». – СПб, 1872. – 89с.
8. Дыдынский Ф.М. Латинско-русский словарь к источникам римского права: по изданию 1896г. – М.: Спарк, 1998. – 560с.
9. Писемский П. Акционерные компании с точки зрения гражданского права. – М.: Тип. Грачева и Ко, 1876. – 231с.
10. Горбачев И.А. Товарищества, акционерные паевые компании. Законы и практика. – М., 1910. – 711с.
11. Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. – М.: Статут, 2000. – 666с.
12. Кухарева О.А. Защита прав акционеров в арбитражном процессе. – Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Кухарева Олеся Александровна. – Москва, 2006. – 166с.
13. Цивільний кодекс УРСР 1922 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://free.infoworks.com.ua>.

Ковалишин О.Р.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

В статті аналізуються найбільш поширені правопорушення у сфері акціонерного законодавства в XVIII - XX ст.ст. та способи захисту проти них; аналізуються особливості подання, розгляду та вирішення позовів пов'язаних з участю в акціонерних товариствах.

Ключові слова: історичні аспекти судового захисту, акціонерне товариство, підвідомчість.

Ковальшин А.Р.

ІСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются наиболее распространенные правонарушения в сфере акционерного законодательства в XVIII - XX ст.ст. и способы защиты против них; анализируются особенности представления, рассмотрения и решения

исков связанных, с участием в акционерных обществах.

Ключевые слова: исторические аспекты судебной защиты, акционерное общество, подведомственность.

O.Kovalyshyn

HISTORY OF JUDICIAL PROTECTION OF CORPORATE RIGHTS IN THE XVIII-XX CENTURIES IN UKRAINE

The article is dedicated to the most widespread infringements in joint-stock company legislation in XVIII-XX centuries, and methods of defense against them are given; the peculiarities of bringing an action, trial and adjudication are analyzed.

Keywords: history of judicial protection; joint-stock company; jurisdiction.